

Osmanlı Arşiv Belgelerine Göre Zeytun Ermenilerinin Eşkriyalık Faaliyetleri (1780-1850)

İlyas Gökhan*

Özet

Bu çalışmada bir zamanlar Maraş sancağının bir kazası olan Zeytun'da yaşayan Ermenilerin Asayişsizlik olayları üzerinde durulacaktır. Zeytun'a Ermeniler 1060'larda yerleşmişlerdir. Zeytun Ermenileri uzun süre Selçuklu Devleti ve Dulkadirli beyliği hâkimiyeti altında yaşamışlardır. 1515'te Osmanlılar, Dulkadir Beyliğine son vererek Zeytun'u da hâkimiyet altına almışlardır. Zeytun ve çevresinde bulunan köylerde yaşayan Ermeniler XVIII. Yüzyıla kadar sakin bir hayat yaşamışlardır. Osmanlı Devletinin zayıflamaya başlamasıyla birlikte Ermeniler devlete karşı vergi vermeme, isyan etme ve düzeni bozma gibi faaliyetlere girişmişlerdir. Ermenilerin sık sık eşkıyalık faaliyetlerine giriştikleri de görülmektedir. Özellikle Ermeniler Maraş- Elbistan yoluna keserek tacirlerin mallarına el koymuşlardır. Başta Maraş beylerbeyi olmak üzere yetkililer Ermenilerin çıkardığı isyanları engelleyerek onları denetim altına almışlardır.

Anahtar Kelimeler: Zeytun- Maraş- Ermeniler- Eşkriya- İsyân

Selçuklular Döneminde Zeytun

Şimdiye kadar Zeytun üzerine birçok çalışma yapılmıştır. Bu çalışmaların daha çok Zeytun'un XIX. ve XX. Yüzyıl tarihleriyle ilgilidir. Özellikle 1895 ve 1915 Zeytun isyanları üzerinedir. Biz burada daha çok Zeytun'un bir yerleşme olmasından başlayarak 1780'lere kadar kısa bir tarihçesini vermeye ve bu tarihten ise 1850'lere kadar ayrıntılı Zeytun Ermenilerinin isyanları üzerinde durmaya çalışacağız. Şimdiye kadar 1780-1850 yılları arasındaki Zeytun tarihi üzerinde detaylı çalışmalar yapılmamıştır.

Zeytun dağlık Kilikya denilen bölgenin doğusunda olup Maraş'a karayolun ile 80 kilometre mesafededir. Zeytun eski Maraş Elbistan- Göksun kervan yollarının üzerinde bulunmaktadır. Maraş'tan Orta Anadolu'ya geçen ticari yol Ceyhan vadisinden Zeytun'a ulaşmış burada ikiye ayrılarak bir kol Elbistan'a diğer bir kol da Göksun'a çıkmaktadır.

Zeytun, 3000 metreyi geçen Berit dağının yamacında küçük bir tepenin eteğinde kurulmuştur. Berit dağından Ermenilerin demir çıkarıp işledikleri bilinmektedir. Zeytun'un etrafında pek çok su kaynağı bulunmaktadır. Yakınından Ceyhan Irmağı geçerken içinden de Zeytun çayı akmaktadır. Zeytun'da birçok tarihi kalıntı bulunmaktadır. Bu kalıntılardan bazıları Zeytun kalesi, Kanlı Köprü, Zeytun çeşmesi, Zeytun hamamı ve askeri kışladır. 1905'e kadar 8000'i aşan nüfusu ile Maraş sancağına bağlı bir kaza olan Zeytun, bu tarihte Ermenilerinin, Binbaşı Süleyman Bey'i şehit etmeleri üzerine adı padişah fermanıyla Süleymanlı'ya çevrilmiştir. Cumhuriyet döneminde bucak olan Süleymanlı günümüzde köy statüsünde olup burada 150 hane civarında Selanik'ten gelen muhacirler yaşamaktadır. Zeytun'a bağlı olup yaklaşık 5 kilometre yakınında bulunan kaplıcaları ile ünlü Ilıca mezarası zamanla önem kazanmış ve nüfusu 5000'e ulaşmıştır.

(* Prof. Dr. Neveşbir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Fen-Edebiyat Fak. Tarih Bölümü Öğretim Üyesi.

Zeytun adının burada bulunan Zeytun ağacından dolayı geldiği iddia edilmiştir.¹ Ancak Zeytun yüksek bir yerde olup burada zeytin ağacı yetişmemektedir. Anlatılan bir rivayete göre VII. Yüzyılda Bizans İmparatoru olan Heraklios'un kızının adı Zeytune olup bu kızla evlenen kocası onun adına burada bir saray inşa ettirmiş olup daha sonra burada kurulan yerleşim alanı bu isimle anılmaya başlamıştır. Zeytun'un adı yabancı kaynaklarda Ulniya olarak da görülmektedir.²

Elbistan ve Maraş arasında bulunan eski bir Ermeni yerleşkesi olan Zeytun'un bilinen tarihi 1020'lere gitmektedir. Bu tarihlerde Bizans İmparatoru Basil (Vasil) Doğu Anadolu'dan Ermenileri Anadolu içlerine sürgün etmiştir. Bu sürgün sırasında Ermenilerden bir kısmı Zeytun denilen mevkie geleerek yerleşmişlerdir. Bu yerleşmenin 1060'lar da olduğu zannedilmektedir.³ 1071 Malazgirt Savaşı sonrasında Bizans'ın bölgeyi korumak için görevlendirdiği komutanı Maraş kökenli Ortodoks Ermeni sergerdesi Phileretos Urfa, Malatya, Maraş ve Antakya'yı Bizans İmparatoru adına yönetmeye başlamıştır. 1086'da Selçuklular Elbistan, Göksun, Zeytun ve Maraş'ı fethetmişlerdir. 1097'de Haçlılar Konya- Niğde- Kayseri- Komana (Şar- Tufanbeyli)- Göksun üzerinden gelerek Maraş'ı işgal etmişlerdir. Bu sırada Göksun, Zeytun, Elbistan ve Maraş'ta Selçuklulara tabi halde yaşayan Ermeniler, Haçlılar tarafına geçmişlerdir. Haçlılar, Maraş ve çevresini içine alan bir Haçlı Senyörlüğü kurmuşlardır. Bu dönemde Zeytun ve Elbistan'daki Ermeniler Haçlılara tabi olmuşlardır. Haçlıların da yardımı ile Kilikya bölgesinde yaşayan Ermeniler ilk önce Adana'nın Feke sonra da Sis merkez olmak üzere bir Ermeni siyasi teşekkülü oluşturmuşlardır. Maraş bölgesinde yaşayan Ermeniler Haçlılardan umdukları yardımı alamamışlardır. Çünkü Gregoryen mezhebinden olan Ermeniler sürekli Haçlıların Katolik propagandasına maruz kalmışlardır. Hatta 1103'de Elbistan'da yaşayan Ermeniler, Haçlılara karşı isyan ederek Türkiye Selçuklu Sul-

tanı I. Kılıç Arslan'ın tabiliğine geçmişlerdir. Kilikya Ermenileri 1086'lardan 1375'e kadar varlıklarını sürdürmüşlerdir. Batıda Silifke- İçel- Tarsus'tan kuzeyde Develi- Tufanbeyli- Saimbeyli- Feke, güneyde Ayas- Yumurtalık'tan doğuda Maraş ve Andırın'a kadar uzanan Kilikya Ermenilerinin sınırı zaman zaman Maraş ve çevresini de içine almıştır. Bu dönemde Andırın'da bulunan pek çok kalede feodal Ermeni reisleri hâkimiyet sürmüştür. Andırın'ın batısında Çukurhisar ve Zeytun gibi kaleler de Ermenilerin elinde bulunmuştur. Kilikya Ermenileri 1258'de Maraş ve çevresini ele geçirmişlerdir. Bu dönemde Zeytun da onların hâkimiyeti altına girmiştir. 1298'de Memlûk Türkleri Maraş'ı Ermenilerden alarak Türkmenlere vermişlerdir.

Dulkadir Beyliği Zamanında Zeytun

1337'de Memlûklara bağlı olarak Maraş ve Elbistan'da kurulan Dulkadir Beyliği, Zeytun bölgesini de egemenliği altına almıştır. Dulkadirlilerin ilk emiri Karaca Bey, 1345'te Zeytun'un batısına doğru ilerleyerek Göksun ve Geben taraflarını Kilikya Ermenilerinden almıştır. Ermeniler Geben'e tekrar saldırırsa da geri almayı başaramadılar.⁴ Dulkadir beyi Zeyneddin Karaca, 1348'den sonra *Melik Kabir* unvanını alarak bir yandan Memlûklar ile bağlarını koparıırken diğer yandan da Kilikya Ermenilerine haber göndererek şimdiye kadar Memlûklara verdikleri vergiyi kendisine göndermelerini istedi. Ancak Zeyneddin Karaca'nın 1353'te Memlûklar tarafından öldürülmesiyle onun çabaları sonuçsuz kaldı.⁵ Dulkadirliler, Kilikya Ermenilerinin doğu hududundaki topraklara sürekli saldırılar yaptılar. Andırın ve Kadırlı bölgesi onların yurtları oldu. Dulkadir Türkmenleri Kadırlı topraklarında kışlamakta, Andırın, Elbistan ve Göksun yaylalarında yazı geçirmektedirler.

(1) Erdal İlater, Zeytun İsyanları, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay, Ankara 1995, s.65.

(2) A. Latif Dinçaslan, Zeytun ve Çevresindeki Ermenilerin İsyanları, Ukde Yay, Kahramanmaraş 2008, s.23.

(3) İlater, s.68.

(4) Refet Yinanç, Dulkadir Beyliği, TTK Yay., Ankara 1989, s.14.

(5) Yinanç, s.19-21.

1337'den 1517 yılına kadar varlığını sürdüren Dulkadirli Zeytun'u idareleri altına almışlardır. Ermeni yazarlarından M. Semerciyan, Kilikya Ermenilerinin yıkılmasından sonra Rubenyan hanedanından Zarmanuhi adında bir kadının Zeytun'da 65 yıl hâkimiyet sürdüğünü iddia etse de bu bilgi başka hiçbir kaynakta doğrulanmamaktadır.⁶ Burada bulunan Ermeniler Dulkadirliye karşı bir sorun çıkarmamışlardır. Dulkadir Emirleri, Zeytun Ermenilerinden topladıkları cizye gelirlerini kurdukları vakıf eserlerine vakfetmişlerdi. Dulkadir beyliğinin yıkılmasına kadar Zeytun Ermenilerinin onlara bağlı kaldıkları anlaşılmaktadır.

Osmanlı Döneminde Zeytun

1515'te Zeytun Osmanlı hâkimiyetine geçmiştir. 1526 ve 1563 tarihli Maraş tahrir defterlerine göre Zeytun, Maraş Beylerbeyliğinin Maraş livasına bağlı bir nahiyeydi. Ayrıca Zeytun'un yakınında bulunan Fırnis da nahiyeydi. Zeytun ve Fırnis nahiyelerine 10 köy bağlıdır. 1563 tarihli Maraş Tahrir defterinde ise sadece Zeytun nahiyesi olarak gözükmekte olup buraya 13 köy bağlıydı. Zeytun nahiyesine bağlı köylerin bazıları müslim bazıları ise gayrimüslimdi. Gayrimüslim köyler içinde Kale-i Zeytun, Venk (Fenk), Köse Çınar, Fırnis (Fırnos-Kırnos), Yeniceköy, Karacağağaç ve Nergisli gibi köylerdi. Yine Zeytun etrafında Ayrıltı, Adaca, Çınarcık, Küredi, Çavdar, Sultan Bağı, Kulca, Yeni Tonoz ve Yalnız Koz gibi Ermenilerin sakin olduğu mezralar vardı.⁷ Ermenilerin çoğunlukta olduğu Zeytun ve Fırnis nahiyesi ve köylerinde 1526 tahririne göre 7337 gayrimüslim nüfus yaşamaktaydı. Buna karşılık 440 müslim bulunmaktaydı. 1563 tarihli tahririne göre ise 6702 gayrimüslim ve 528 müslim nüfusu bulunmaktaydı. Zeytun nahiyesinin gayrimüslim nüfusunun azalmasının sebebi daha önce buraya bağlı Yenice (Yenicekale) köyünün nahiyesi statüsüne kavuşmasından kaynaklanmaktaydı.⁸

1608-1619 yılları arasında Anadolu'yu gezen ve Zeytun'a uğrayan Polonyalı Ermeni

asıllı seyyah Simeon daha önce burada 800 hane varken 30 haneye düştüğünü belirtmektedir.⁹ Özellikle Celali isyanlarının bu nüfus azalmasına sebep olduğunu söyleyebiliriz. Bölge halkı başka yerlere göç etmek zorunda kalmış olabilirler.¹⁰ Celali isyanlarının Maraş yöresinde şiddetli cereyan ettiği bilinmektedir.

Ermeni yazar M. Semerciyan'ın iddiasına göre IV. Murat zamanında Zeytun'lu Hetum adlı bir papaz İstanbul'a gelerek padişahın huzuruna çıkmış, Zeytun'un dağlık ve verimsiz bir bölge olduğunu beyan ederek vergilerden muaf olmak istediklerini bildirmiştir. Padişah da Zeytunluların vergiden muaf olduklarına dair bir ferman çıkarmıştır. Bu fermanın 1884'te Zeytun'da çıkan bir yangında yandığı iddia edilmektedir. Çeşitli Ermeni yazarlar bu fermana dayanarak Sultan IV. Murat'ın Ermenilere imtiyaz ve özerklik verdiğini dahi iddia etmişlerdir.¹¹ Ancak bu fermanın sahte olduğu araştırmacılar tarafından ortaya konmuştur. Osmanlı belgelerinde ve kayıtlarında bu fermanla ilgili hiçbir kanıt yoktur.

XVII. yüzyılda Zeytun'dan Osmanlı bürokrasına hizmet eden iki önemli adam yetişmiştir. Bunlardan biri Mehmet Paşa diğeri de kardeşi Halil Paşa'dır. Her ikisinin de Ermeni asıllı olduğu ve devşirilerek yeniçeri ocağına alındıkları ve daha sonra da yükselerek önemli görevlere geldikleri görülmektedir. Zeytun'a bağlı Fırnis'ta doğan her iki kardeşten önce Mehmet devlet hizmetine girmiştir. Sultan II. Selim ve III. Murat dönemlerinde önemli görevler üslenen Mehmet Paşa mirahur, yeniçeri ağası, Rumeli beylerbeyi ve padişah musahipliği gibi görevler

(6) İler, s.66; Yahya Bahçeci, 1895 Zeytun İsyanı, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Basılmamış Doktora Tezi, Kayseri 2008, s.73.

(7) Refet Yınanç- Mesut Elibüyük, Maraş Tahrir Defteri C. I, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1988, s.271-289.

(8) İbrahim Solak, XVI. Asırda Maraş Kazası, Akçağ Yayınları, Ankara 2004, s.87-89.

(9) Polonyalı Simeon, Seyahatname 1608-1619, (çev. H. Andriasyan), İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fak. Yay., İstanbul 1964, s.156-158.

(10) İler, s.76.

(11) İler, s.86.

yapmıştır. Mehmet Paşa, 1589'da çıkan Beylerbeyi Vakası olarak bilinen Yeniçeri isyanı sırasında katledilmiştir.¹²

Halil Paşa, ağabeyi Mehmet Paşa'nın vasıtasıyla devşirilip saraya girmiştir. 1570'lerde Fırnıs'ta doğduğu bilinmektedir. Enderrun'da yetişen Halil Paşa sırasıyla doğancıbaşı, çakırbaşı, Yeniçeri ağası (1607-1609) ve üç defa kaptan-ı deryalık (1609-1611, 1613-1616, 1619-1622) ve iki defa da sadrazamlık görevlerinde (1616-1619, 1626-1628) bulunmuştur. Aziz Mahmud Hüdaî'nin müridi olan Halil Paşa 1629'da vefat etmiştir.¹³ Zeytunlu Halil Paşa, Halil Paşa İbn-i Pirî adıyla bir vakıf kurmuştur. III. Murat tarafından Ağabeyi Mehmet Paşa'ya verilen Zeytun nahiyesi ile satın aldığı ve mülk haline getirdiği Fırnıs nahiyesi gelirlerini içeren vakfın başta İstanbul olmak üzere camii, medrese, köprü, çeşme, sebil, menzil ve su havuzu gibi hayratlar yaptırmıştır. Halil Paşa, Zeytun'da bir sebil, iki han, yol, kale ve bir köprü yaptırmıştır.¹⁴ Halil Paşa'nın adına yazılmış Gazânâme-i Halil Paşa adlı bir eser bulunmaktadır. Bu eserde Halil Paşa'nın ağızından askeri faaliyetleri anlatılmakta olup eserin aslı Süleymaniye kütüphanesinde bulunmakta olup Meltem Aydın tarafından doktora tezi olarak hazırlanmıştır. Halil Paşa'nın vakfının XIX. Yüzyıla kadar faaliyetlerinin olduğu anlaşılmaktadır.

Dulkadir beyi Alâüddevle zamanında Zeytun, Fırnıs ve Yenice Kale nahiyelerinde yaşayan Ermenilerin cizyeleri kurulan vakıflara gelir olarak kaydedilmiştir. Osmanlılar zamanında da bunlara dokunulmayarak aynı şekilde vakıflara gelir olarak alınmaya devam etmiştir.¹⁵ Bunlarla ilgili ayrıntılı bilgileri aşağıda verilmiştir.

Başbakanlık Osmanlı Arşivlerinde Zeytun ve çevresindeki Ermenilerin yaşadığı köylerle ilgili çeşitli belgeler bulunmaktadır. Bu belgelerden birine göre son Dulkadir Beyi Alâüddevle'nin Kudüs'te yaptırdığı Gâdiriye medresesinin tevliyetinin Hasan ve

Mehmed Efendiler üzerlerine olduğuna dair daha önce emr-i âli gönderildiği belirtilmektedir. Anadolu muhasebesinde ve Maraş'taki Alâüddevle evkafından İmaret-i Nebeviye vakfı için Pasor, Karaağaç ve Zeytun kalesi Ermenilerinden 153 neferin her birinden 55'er akçe olmak üzere 7.650 akçe, Kudüs-ü Şerifte Alâüddevle Medresesi vakfı için Fenk Zeytun Kalesi köyü Ermenilerinden 135 neferin her birinden 50'şer akçeden 6.750 akçe olmak üzere toplam 14.400 akçe cizye hâsıl olmuştu. Bu 1691 (H.1102) senesinde zikri geçen 14.400 çürük akçedir. Söz konusu bu para Maraş Cizye malından cizyedarlar tarafından alınmak üzere 23 Eylül 1721'de (H.1133 Senesi Zilkadesi) bu konuda emri şerif verilmişti. Ancak bundan sonraki zamanlarda bu konuda emr-i şerif verildiğinin bir kaydı bulunmayıp söz konusu tarihten 1769-1770 (H.1183) tarihine gelinceye kadar vakıf için kararlaştırılan paranın verilmesi için emr-i şerif cizyedarlardan alındığına dair berat-ı alışan verilmiş olup bu konuda masrafların kaydı için yazılar verildiğine dair cizye muhasebesinden sene-i derkenar olduğu tespit edilmiştir. Bu konuda baş defterdar İbrahim Sarım'ın telhisinden anlaşılmakta olup bunun içinde ferman-ı alışan sadır olmuştur. Bu konuda söz konusu uygulamanın devam ettirilmesi Maraş kadısı Mehmed Haşim Efendi'den istenmektedir.¹⁶ Yukarıda belirtilen IV. Murat döneminde Zeytun Ermenilerinin vergiden muaf tutulduğuna dair fermanın aslının olmadığını bu belgeler çürütmektedir.

Bu belgeden Maraş'taki Alâüddevle Bey'in inşa ettirdiği İmaret-i Nebeviye ve Kudüs'teki Gâdiriye medresesinin vakıf gelirlerinin Zeytun ve çevresindeki köylerde yaşayan Ermenilerin verdiği cizyeden sağlandığı anlaşılmaktadır.

(12) Meltem Aydın, Maraşlı Halil Paşa, Uluslararası Osmanlı Döneminde Maraş Sempozyumu, C. I, Kahramanmaraş Belediyesi Yayınları, Kahramanmaraş 2013, s.371.

(13) Aydın, s.372-378.

(14) Aydın, s.380-381.

(15) Yinanç- Elibüyük, C. I, s.271-287.

(16) Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Cevdet Maliye (C.M.) 1620/2.

Ocak 1783'te (H.Safer 1197) Kudüs-i Şerif'te Alâüddeve Bey'in imaret evkafının senelik belirlenen masrafın 14.400 çürük akçe olup söz konusu bu para 1783'te (1197) senesinde Maraş Eyaletinin Zeytun ve çevresinde yaşayan gayrimüslimlerinden toplanıp cizye malından mahsup edilmiştir. Bu para cizye muhasebesine kayıt edilip kayme (ferman-belge) verilmesi için Maraş kadısı es-Seyyid Haşim b. Abdullah tarafından Der-saatete bir i'lâm gönderilmiştir.¹⁷ Alınan karar gereğince bu 14.400 çürük akçe, Gâdiriye Medresesi tevliyetine mutasarrıf olan Hasan ve Mehmed Efendilere cizyedar merkum tarafından teslim edilmiştir. Bu kişilerde bu parayı aldıklarını Ocak 1783'te (Safer 1197) kabul etmişlerdir. Bu parayı veren cizyedarlar ise Yusuf Celil Abdullah, Mehmed Hakî ve es-Seyyid Ali Efendilerdir. Söz konusu bu 3 kişiye de 15 Ocak 1783'te yaptıkları vazife karşılığı 90 kuruş verilmiştir.

Zeytun'da Eşkîyalık Faaliyetleri

Zeytun'un Osmanlı idaresine girmesinden itibaren Ermeniler birçok kez ayaklanmışlardır. Bu ayaklanmalar daha öncede belirttiğimiz gibi bir bağımsızlık için yapılan isyanlardan ziyade vergi vermemek, çevre Türk köyleri ve ticaret yollarına saldırmak veya mahalli idarecilere karşı çıkmak gibi hareketlerdir. Bu şekilde Zeytun Ermenilerin pek çok isyanlarının olduğunu araştırmacılar iddia etmektedirler. Ancak bunlarla ilgili ayrıntılı bilgiler ve kaynaklar verilmemektedir. Araştırmacılar Zeytun Ermenilerin 1545'te ilk ciddi ayaklanmayı yaptıkları ileri sürülmektedir.¹⁸

Zeytun Ermenileri 1780'de büyük bir ayaklanma başlatmışlardır. Bu ayaklanmanın sebebi Ermenilerin vergilerini vermek istememelerinden kaynaklanmaktadır.¹⁹ Bu sırada Osmanlı Devleti Rusya ile savaş halindedir. 1768-1774 savaşı sonrasında Kırım bağımsız olmuş arkasından da Rusların ilhak politikası ile karşı karşıya kalmıştı. Osmanlı Devleti'nin

zor yılları olan bu dönemde bir de Zeytun Ermenileri itaatten çıkmıştı. 1782 yılına gelinceye kadar Zeytun Ermenilerinin birçok defa isyan ettikleri ve vergi vermedikleri, etraf-taki Türk köylerine saldırarak insanları katlettikleri anlaşılmaktadır. Devlet onları yola getirmek için üzerlerine asker sevk etmiştir. Ancak Zeytun'un dağlık ve sarp bir bölgede bulunması sebebiyle isyancı Ermeniler dağ-lara çekilerek izlerini kaybettirmektedirler. Bu sebeple Zeytun'un denetim altına alınması zor olmuştur. Devlet, Zeytun'da yaşayan, işinde gücünde olan Ermeni ahaliye herhangi bir baskı yapmamıştır. Askerler buradan çekildiğinde eşkıya tekrar Zeytun'a inip ahaliyi kışkırtmışlardır. Bu olaylar defalarca tekrar edilmiştir. Zeytun'un tamamen denetim altına alınması Sultan II. Abdulhamid'in burada bir kışla yapması ve içine de bir askeri birlik yerleşmesi ile gerçekleşmiştir.²⁰

1. Zeytun Ermenilerinin Maraş Valisine Gelen Habercilerinin Yolunu Kesmeleri

1515 tarihinde Dulkadir Beyliği'nin Osmanlılara katılmasından sonra söz konusu beylik ailesinden gelen kişiler devlet tarafından çeşitli görevlere getirilmişlerdir. Dulkadir Beyliği ve aile Osmanlı belgelerine Zulkadir şeklinde geçmiştir. Zulkadir ailesine mensup olanlardan biri olan Ömer Paşa 1782-1795 tarihleri arasında muhtelif defalar Maraş beylerbeyliğinde bulunmuştur.²¹ Bazen azledilmiş, bazen görevine tekrar atanmış ve bazen de sürgün edilmiştir.

(17) C.M. 1620/1.

(18) Yalçın Özalp, Millet-i Sadıka Patirtisi ve Maraş, (Kahramanmaraş'ta Ermeniler), İstanbul Tarihsiz, s. 130.

(19) Özalp, s.131.

(20) Zeytun'da çıkan muhtelif isyanlarla ilgili şu eserlere başvurulabilir: Esat Uras, Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi Ankara 1950; Mehmet Hocaoğlu, Arşiv Vesikalarıyla Tarihte Ermeni Mezalimi ve Ermeniler, İstanbul 1976; Yalçın Özalp, Millet-i Sadıka Patirtisi ve Maraş, (Kahramanmaraş'ta Ermeniler) İstanbul Tarihsiz; Erdal İltar, Zeytun İsyanları, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay, Ankara 1995; Yahya Bahçeci, 1895 Zeytun İsyanı, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Basılmamış Doktora Tezi, Kayseri 2008; A. Latif Dinçaslan, Zeytun ve Çevresindeki Ermenilerin İsyanları, Ukde Yay, Kahramanmaraş 2008.

(21) Zülkadirzâde Ömer Paşa ile ilgili Bkz. İlyas Gökhan, Maraş Beylerbeyi Zülkadirzâde Ömer Paşa, Uluslar arası Dulkadir Beyliği Sempozyumu, Kahramanmaraş Belediyesi Yay., 2011 Nisan Kahramanmaraş.

Yukarıda belirtildiği gibi Zeytun Ermenileri 1780’de büyük bir ayaklanma başlatmışlardır. Bu ayaklanmanın birkaç yıl devam ettiği görülmektedir. 1782’de Maraş beylerbeyi olan Zülkadirzâde Ömer Paşa Ermenilerin üzerine yürümüş ve onların isyanlarını önlemeye çalışmıştır. Bazı araştırmacılar Ömer Paşa’nın Zeytun Ermenileri üzerine yürüdüğünde şehit olduğunu ileri sürmektedirler.²² Bu doğru olmayıp Ömer Paşa 1795’e kadar yaşamıştır. Ömer Paşa’nın şehit olmasıyla ilgili yanlış bilgiyi de düzelterek olursak, o Ermenilerle yapılan mücadele sırasında değil de Antep’te çıkan bir karışıklığı önlemek için oraya giderken kurulan bir komplo ile eşkiyalar önünü kesmiş şehit olmuştur.²³

1788’de görevinden azledilen ve sürgün kararı verilen Ömer Paşa, sürgün kararının ciddi olarak uygulanacağını görünce, silahşoru vasıtasıyla İstanbul’a bir arz sunar. Ömer Paşa’nın İstanbul’a sunduğu ilâmın bir özeti yapılarak ilgililere sunulur. Bundan anlaşıldığı üzere; kendisine Anadolu Sürücülüğüne tayin, asker toplama ve sefere katılma emrini ihtiva eden fermanı getiren eski kapı kethüdası Numan Bey’in adamı Mehmed ile Ömer Paşa’nın divitdarının İstanbul’dan hareket ederek Maraş’a doğru yola çıkmışlar ve şehre 10 saat mesafede Ceyhan nehri kenarında Kısık²⁴ denilen mevkide 6 Zeytun Ermeni eşkiyası onların yolunu kesmiştir. Ermeni eşkiyaları Mehmed ve Divitdarı yakalamışlar, onlara çeşitli işkenceler yaparak darp etmişlerdi. Aldığı yaranın etkisiyle Mehmed ölmüş, divitdâr ise yaralı olarak Maraş’a ulaşarak Ömer Paşa’nın konağına ulaşmıştır. Paşa ve adamları tarafından sorguya çekilen divitdar başlarına gelenleri ayrıntılı şekilde anlattıktan sonra yanlarında bulunan bütün eşya ve evrakın tamamının Ermeni eşkiyaları tarafından gasp edildiğini söylemiştir. Divitdar bu evrakların içinde sadece Ömer Paşa’ya değil, Antep Ayanı Daltabanzâde Mehmet Ali, Battalzâde Mehmet Nuri ve Malatya Mutasarrıfı Rişvanzâde Ömer paşalara da gönderilen fermanlar bulunduğunu belirtmiştir.

Zülkadirzâde Ömer Paşa durumu araştırma için bir kâtip tayin ederek olayın olduğu yere göndermiştir. Bu olay Ömer Paşa’nın sefere gitmemesinin bahanelerinden biriydi. Bu sırada başta Zeytun Ermenileri olmak üzere Maraş çevresinde birçok asayişsizlik olayları vardı. Şehrin etrafı Ermeni eşkiyası ve aşiret kuvvetleri tarafından sarılmıştı. Ömer Paşa eşkiyanın halkı katledeceklerini, çeşitli fitne ve fesada cesaret edeceklerini ileri sürmektedir.²⁵ Zülkadirzâde Ömer Paşa başta Zeytun Ermenileri ile Kılıçlı, Tecürlü ve Bozdoğanlı gibi aşiretlerin eşkiyalıklarını bahane ederek seferden affını istemekteydi.

2. Zeytun Ermenilerinin Payas Ayanı Küçükalioğlu Halil ile İşbirliği Yapmaları

1789’da affedilen ve yeniden Maraş beylerbeyi olan Ömer Paşa 1500 askerle ve 30.000 kuruş hazineye para vereceğini vaat ederek görevine dönmüştür.²⁶ Ancak bu defa da Payas ayanı Küçükalioğlu Halil adlı eşkiya Maraş’a hücum ederek Ömer Paşa’yı şehirden kovmuş, yağma ve tahribatta bulunmuştu. Bu durumla ilgili İstanbul’da şikâyetler gitmiştir. Payas ayanı Küçükalioğlu Halil’in Maraş’taki bazı kişilerle de yakın bir dostluk kurduğu anlaşılmaktadır. Adana, Maraş ve Antakya arasında devamlı soygunlar yapan Küçükalioğlu İskenderun körfezinde küçük gemilerden oluşan bir filo kurmuş ve denizde de korsanlığa başlamıştı.1790’da Payas İskelesine gelen bir Fransız ticaret gemisini soymuş ve mallarını Maraş’ta Ermenilerin yaşadığı Zeytun’a getirmiştir. Fransızlar bu durumu kendi elçiliklerine bildirmeleri üzerine Osmanlı Devleti’nden soyulan geminin zararının karşılanması istenmiştir. Bu olaydan sonra Küçükalioğlu’nun idamı emredilmişti. Küçükalioğlu sadece bu Fransız gemisine

(22) Özalp, s.131;bağçeci, s.85; Dinçaslan, s.34.

(23) Besim Atalay, Maraş Tarihi ve Coğrafyası (çev.; İlyas Gökhan- M. Karataş), Kahramanmaraş 2008, s.92; Gökhan-Bal, s.153-154.

(24) Kısık; Zeytun Yakınlarında Ceyhan Nehri’nin en dar yerlerinden bir olan boğazın adıdır.

(25) C.DH/17179/No: 31.

(26) HAT.11/40, Belge No :1

değil Akdeniz’de bir Rus gemisine de baskın yaparak yağmalamıştı. Halil Paşa’nın bu yaptıklarını yanına bırakmak istemeyen devlet onun üzerine bir kuvvet göndermişti. Halil Paşa yapılan saldırıya cevap veremeyecek ve yeniden affını isteyecektir. Affedilen Halil Bey 1804’te vefat etmiştir. Devlet de bu asi ayanından böylece kurtulmuş oldu.²⁷ Burada dikkat çeken husus isyancı ve soygunculara Zeytun Ermenilerinin yardım ve yataklık yapmasıdır.

3. Kalender Paşa’nın Zeytun Ermenileri ile Mücadelesi

XIX. yüzyılın başında Zeytun Ermenileri yine isyan halindeydiler. Onlar Maraş- Kayseri ve Elbistan yolunu kesmekte ve eşkıyalık faaliyetlerini sürdürmekteydiler. Bu dönemde Ermenilerin yoğun olarak yaşadıkları Zeytun ve Fırnıs nahiyelerinin yakınından geçen ticaret yolu sebebiyle stratejik önemlerinin arttığı görülmektedir. Maraş ile Elbistan ve Göksun arasında gelip giden tüccarlar buralardan geçmek zorundaydılar. Hatta tüccarlar Zeytun yakınlarındaki hanelerde mola verirler ve geceyi geçirirlerdi. 4 Şubat 1804 (H.22 şevval 1218) tarihli bir belgeden; Maraş kadısı ve ahalisinin Zeytun Ermenileri ile ilgili İstanbul’a şikâyetinde buldukları anlaşılmaktadır. Bu şikâyeti yapanlar isyan halinde olan Ermenileri yola getirmek amacıyla Maraş valisine bir emir yazılması istemekteydiler. Bu şikâyetlerin bir hülasası yapılarak sadrazama sunulmuştu. Bu belgede Zeytun ahalisinin kefare taifesinden olduğu belirtilerek isyan halinde olduğu, yağma ve gasp yaptıkları, adam öldürdükleri, gelip giden yolculara saldırdıkları belirtilmektedir. Ayrıca Ermenilerin devlete itaatten çıktıkları, vergileri vermedikleri ve kendi aralarında ittifak yaparak İslam ahalisine karşı ihanet içinde oldukları anlatılmaktaydı. Ermenilerin yola getirilmesi için Maraş valisi Kalender Paşa’nın²⁸ görevlendirilmesi istenmekteydi. Bu yazıya binaen Kalender Paşa Zeytun Ermenilerini yola getirmek için görevlendirildi.²⁹

21 Şubat 1804 (H.10 Zilkade 1218) tarihli Kalender Paşa’ya gönderilen hükümdede; Zeytun Ermenilerinin durumu açıkça ifade edilmekteydi. Buna göre; Zeytun Ermenileri bir müddetten beri kendi hallerinde olmayıp, devlete itaatten çıkıp isyan etmişlerdi. Onların kethüdaları Seydi Ali oğlu Hasan, Kocabaşlarından Aparıoğlu ve amcası oğulları ittifak etmişlerdir. Belgede onların suçları sıralanmıştır. Buna göre Ermeniler, fesat çıkarmakta, insanlara zarar vermekte, ahaliyi isyana teşvik etmekte ve İslam halkına ihanet etmekteydiler. Ermeniler isyanlarını artırmaktalar, mubayaa bedellerini, avarız ve hazariye vergilerini vermedikleri gibi tımar ve zeamet sahiplerinin köy ve mezralarını zapt etmişler ve uygunsuz hareketlere cesaret etmişlerdi. Onları yola getirmek amacıyla nasihatler yapılmış, buyrulduklar yazılmış ve kadılar tarafından mahkemeden kararlar gönderilmesine rağmen yola gelmemişlerdi. Bunun üzerine Kalender Paşa, Zeytun Ermenilerini yola getirmek, vergilerini vermelerini sağlamak ve eşkıyalık olaylarına son vermeye görevlendirildi. Kalender Paşa’ya gönderilen yazıda onun bu işi yapmaya kudretli olduğu, suçluları yakalayarak mahkemeye çıkarması, suçsuz olanları ayırması ve onlara zarar verilmesini engellemesi istendi. Ayrıca onun yaptığı işleri İstanbul’a bildirmesi de talep edildi.³⁰

İstanbul’dan gelen emirler üzerine Kalender Paşa, Ermenileri denetim altına almak amacıyla üzerlerine yürümeye karar verdi. O, 1808’de Zeytun’a gelerek dokuz ay kuşattı. Çaresizlik karşısında teslim olan Ermeniler devlete 6 kese vergi vermeyi kabul ettiler.³¹

Kalender Paşa’nın Zeytun Ermenilerinin isyanını bastırmasından 9 yıl sonra yeniden isyan halinde oldukları görülmek-

(27) Mehmet Akif Terzi, Gavurdağ’ının Bulanık tarihindeki Sis Perdesi, Doğu Kütüphanesi Yay, İstanbul 2010 s.68.

(28) Kalender paşa için Bkz. İlyas Gökhan -E. Kasım Bal, Osmanlı Dönemi Maraş İdari Tarihinde Dulkadirli ve Bayezidli İdareciler (1780-1850), Kitabevi Yay., İstanbul 2013, s.186-227.

(29) C. DH.1315/1.

(30) C.DH.1315/2

(31) İter, s.94; Bahçeci, s.85; A. Latif Dinçanlan, s.34.

tedir. 1817'de Kalender Paşa'ya gönderilen hükümde; Zeytun köyü reayasının kocabaşlarından birkaçı 10 seneden beri eşkıyalık yolunu tuttukları, devamlı isyan halinde oldukları, insanları öldürdükleri, gelip giden yolcuları soydukları ve vergileri vermedikleri belirtildi. Hükümün devamında Zeytun ahalisinin vermeleri gereken cizyede de hile yaptıklarını, bu vergiyi verecek 200 kişinin ismini yazdıklarını aslında 2000 kişinin cizye vermesi gerektiği ilave edilmiştir. Ancak onların bunu kabul etmedikleri belirtilerek gün be gün isyan ve suçlarını artırdıkları beyan edilmektedir. Bunların yola gelmesi için buyruldukları gönderildiği, tembihler yapıldığı halde yola gelmedikleri ifade edilerek Kalender Paşa'nın Zeytun Ermenilerini yola getirmesi için görevlendirildiği açıklanmaktadır. Fermanda zimmilerin 8 kocabaşının olduğu ve sayılarının 2000 kişiye ulaştığı (cizye verecekler), bunların kendi aralarında da çatışma halinde oldukları belirtilmektedir. Belgeden anlaşıldığı üzere Ermenilerin kendi aralarındaki çatışmalarda 700-800 çocuk helak olmuştu. Ayrıca Ermeniler Maraş'tan Zeytun tarafına gelen 15 Türkün yolunu kesip ele geçirmişlerdi. Yakaladıkları bu kişilerin burunlarını keserek işkence yapıp mallarına da el koymuşlardı. Ermeniler hasekilerden Sadık adlı bir şahsı da kendilerine Voyvoda yapmışlardı. Ermeniler üzerlerine gelen Türkleri de mağlup etmişlerdi. Ermenilerin ileri gelenlerinden Mardiros oğlu Mardiros ve Yenidunya oğlu Makdesi Agop isimli şahıslara devlet yetkilileri zaman tanıyarak Zeytun'un durumunun yeniden gözden geçirmelerini, devlete itaatinin sağlanması ve vergilerinin yeniden tespit edilmesi istenmişti. Durum bu halde iken Zeytun ahalisinden ve Yukarımahalle kocabaşlarından olan şahıslar hakkında ilam ve muhızrlarla şikâyet olunmuş, Halep valisi Hürşid Ahmed Paşa tarafından sonradan söz konusu şikâyetler 8 Mart 1818'de bildirilmişti. Bu durumdan Zeytun Ermeni ahalisinin eşkıyalık ve soygunlarının arttığı anlaşılmaktaydı. Bunun üzerine Maraş beylerbeyi Ka-

lender Paşa'ya isyan yolunu tutan Zeytun kocabaşlarını cezalandırması için emir yazıldı.³²

30 Ağustos 1818'de cizyelerini vermeyen, birbirleriyle mücadele eden ve eşkıya ile oturup kalkan Maraş Kazası'nın Zeytin Köyü reayası papazlarının mesullerinin idamlarına dair Maraş Mutasarrıfı Kalender Paşa'ya ferman gönderildi. 6 Aralık 1818'de tarihli belgeden Zeytun köyünün iki mahalde olup Kocabaşları (mahalle temsilcileri) daima birbiriyle muharebe etmekte ve vergileri vermedikleri belirtilmekteydi. Hatta burada bir papaz izinsiz büyük bir kilise inşa ettirmişti. Zeytun Ermenilerini yola getirmek, onlardan vergi almak ve düzeni sağlamak amacıyla Kalender Paşa'ya emir yazılmıştı. Ancak bu sırada kış mevsimi yaklaştığından Zeytun üzerine seferin müşkül olduğundan bahara ertelenmesine dair Halep Valisi Hürşid Paşa tarafından Sadaret'e bir yazı yazıldı. Bu tahkikatın neticesinde Zeytun nahiyesinin iki mahallesinde 1500 hane ve her hanede de 3 zimmi mevcuttur. Yukarı mahalle olarak zikredilen yerde 2 koçabaş suçlu oldukları için acele Maraş'a gönderilmiş ve Aşağı mahallede ise 8 kocabaş Zeytun dışında voyvoda ile çatışmaya girmişlerdi. Zeytun Voyvodası Sadık Bey koçabaşlar ile mücadelede aciz kılıp yaylaya çıkma bahanesiyle Zeytun'a yakın bir köye kaçıp orada ikamet etmekteydi. Söz konusu hadisenin olduğu gün Zeytun ahalisi haklarında tedip yapılacağını bildiklerinden toplanıp harekete geçmişlerdi. Ayrıca Zeytun yakınında bulunan Hacik ve Lofarza adlı köylerde ahali külliyetli silahla birbirleriyle ittifak halindeydiler. Zeytun kasabasında oturan bir papaz üç sene önce burada büyük bir kale ve kilise inşa etmişti. Söz konusu Ermeniler Maraş tarafından gelip gidenlere tarruz edip, onları öldürmekteydiler. Bunların yola getirilmesi ve devlete itaat etmelerinin sağlanması gerekmekteydi. Zeytun'un kocabaşları, izinsiz kilise inşa eden papaz ve yarıdımçıların idam olunmaları hususunda hüküm hazırlanmıştı. Bu konuda Halep valisi-

(32) C.DH. 122/6069

nin gerekli yardımı yapması da emredilmişti. Netice olarak Maraş ve Halep valisi harekete geçerek Zeytun'da asayişin sağlamaları, cizye vermek istemeyenleri yola getirmeleri, gelip gidenlerin emniyetlerini sağlamaları ve bu konuda fetva-i şerife göre hareket etmeleri emredilmekteydi. Ermenilerin yola getirilmesi için gerekenin ne ise yapılması emredilmekteydi.³³

30 Eylül 1818'de cizyelerini tam vermeyen ve birbirleriyle kanlı çarpışmalara giren Zeytun köyü reayasının papazlarının sorumlularının idam edilmesine dair Kalender Paşa'ya ferman gönderildi.³⁴

29 Temmuz 1819'da (H.06/Ş /1234) devletin kararlılığını gören Zeytun Ermenileri yapılan harekâtın şiddetinden ürkerek ellerindeki silahlarını teslim etmek, içlerindeki fesatçıları ihbar etmek, cizye ve vergilerini vakti zamanında ödemek şartlarıyla affedilmek için Halep Valisi Ahmet Hurşid Paşa'ya başvurmuşlardı. Bunun üzerine de paşa İstanbul'a bir tahrirat göndermişti. Bu konuda gerekli işlemin yapılması İçin Maraş valisi Kalender Paşa'ya hüküm gönderilmişti.³⁵

19 Ekim 1819'da Kalender Paşa'nın Maraş Valisi olduğu zaman İstanbul'a gönderilen Sis kasabası halkından bir rahip hiç bir cürmü tebeyyün etmediği halde, o zamandan beri Ermeni patrikhanesinde mahpus gibi kaldığından affolunması rica edilmişti. Belgeden anlaşıldığı üzere Sis kazası rahibi kalede izinsiz bir kilise inşa ettiği ve Zeytun Ermenileri ile işbirliği yaptığı gerekçesiyle tutuklanıp İstanbul'a gönderilmişti. Halep Valisi Hurşid Paşa'nın girişimiyle Zeytun Ermenilerinin affedilmesiyle birlikte bu rahip de affedilerek Sis'e gönderilmiştir.³⁶

Kalender Paşa'nın Maraş valiliğinden azledilip Kuşadası'na sürülmesi ve arkasından da orada ölmesinden sonra dahi Zeytun Ermenilerinin ayaklanma halinde oldukları anlaşılmaktadır. Zeytun Ermenileri, Maraş ile Elbistan arasında gelip giden tüccar ve yolcuları soymaktaydılar. Mesela böyle bir soygun

14 Haziran 1823'de (H.04/Ş /1238) gerçekleşmiştir. Ermeniler, Maraş'tan Elbistan'a gitmekte olan bir tüccar kafilesini soymuşlardır. Söz konusu tüccar kafilesinin Zeytun kasabası Ermenileri tarafından soyulduğu İstanbul'a bildirilmişti.³⁷

4. Bayezidzâde Süleyman Bey'in Bir Soygun Olayına Katılması

Maraş Ahkâm defterinde yer alan bir hükme göre 1823 yılı Haziran ayı ortalarında Maraş ve Adana valisi ile Maraş ve Adana naiplerine gönderilen yazıdan, Süleyman Bey ve taraftarları Antep üzerinden Elbistan tarafına geçen bir tüccar taifesinin mallarının soygun olayına katılmışlardır. Yukarıda da belirtildiği gibi Ermenilerin soygun olayına Maraş'ın ileri gelenlerinden Süleyman Paşa da katılmıştır. Kalender Paşa'nın yeğeni olan Süleyman Paşa, Maraş valiliği üzerinde Halep Valisi Cabbarzade (Çapanoğlu) Süleyman Paşa'nın oğlu Celâleddin Mehmet Paşa ile mücadele etmiş ancak başarılı olamamıştı. Bu yüzden Maraş'ı terk etmek zorunda kaldığı gibi isyan da etmişti. Gürün, Kayseri ve Elbistan'da ticaret yapan ve Halep, Antep ve Şam tarafından mal getiren Mehmed adlı tüccarın şikâyetine göre 24 yük malını Zeytun yakınlarında Maraş'a 12 saat mesafede Tutluseki denilen yerde Zeytun Ermenileri ile Süleyman Bey soymuştur. Soyguncular bu tüccarın 6 yük malını, silah ve paralarını gasp etmişlerdi. Tüccar geride kalan malları ile tekrar Maraş tarafına dönerken şehre 3 saat mesafede Çampınarı denilen mevkide Adana tarafında Ulaşlı dağ eşkiyasından Kölemen oğlu, Kara Bekir oğlu, Said ve Sadi b. Fatuli adlı şahıslar ile Tecirli Aşireti'nden birçok eşkiya tarafından baskına uğramış ve kafilenin geri kalan malından 10 yük daha gasp edilmişti. Mehmed adlı tüccar Maraş'a döndüğünde, Maraş mütesellimi silahlı adam göndererek gasp edilen mallardan

(33) C.DH.6069.

(34) HAT 679/33105

(35) HAT 508/24990.

(36) Hat 500/24524

(37) C. ZB.16/789.

Musa adlı eşkıyanın elinde olan 7 beygir mala el konulmuş ve geri kalan mal ise ele geçirilememiştir. Tüccar gasp edilen mallarının geri verilmesi için mahkemeye başvurmuştu. Bu gasp edilen malların bulunup sahibine iadesi ve suçluların cezalandırılması için yetkililere emir verilmişti.³⁸

1829'da Zeytun Ermenileri bir kez daha ayaklanmışlardır. Ermeniler etrafta bulunan Türk köylerine saldırmışlardır. Ermenilerin zulmü artınca Kayseri Sancak beyi Köse Mehmed Paşa Zeytun'a gönderilmiş ancak Ermeniler denetim altına alınamamıştır.³⁹

1831-32 yıllarında Zeytun Ermenilerinin bir isyanı daha görülmüştür. Bu sırada Maraş beylerbeyi olan Bayezidzade Süleyman Paşa Ermenilerin isyanını önlemek amacıyla onları birbirine düşürmeye çalışsa da başarılı olamamıştır. Süleyman Paşa çareyi Zeytun'u kuşatmakta bulsa da kışa kadar devam eden kuşatma başarılı olamamıştır.⁴⁰

10 Görüldüğü gibi daha önce Ermeni eşkıyası ile Çapanoğlu Celâleddin Mehmed Paşa'ya karşı birlikte hareket eden Süleyman paşa bu defa Ermenileri cezalandırmak üzere onların üzerine yürümüştür.

1835'te Zeytun Ermenileri yine isyan etmişlerdir. Ermeniler yedi yıldan beri vergi vermedikleri için Maraş valisi bu verginin tahsili için Zeytun üzerine yürümüştür. Ermeniler Maraş esnafından birkaç kişiyi de kaçırmışlardı. Maraş valisi yakalattığı Ermenilere baskı neticesinde Maraşlı esnaflar serbest bırakılmıştır. Ancak Ermeniler yine vergi vermemekte direnmişlerdir.⁴¹

Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa'nın Osmanlı devletine isyanı sırasında oğlu İbrahim Paşa, 1839'da Nizip savaşında galip gelerek Antep ve Maraş'ı işgal etmiştir. 1840'da Maraş'a giren ve 18 ay burada kalan İbrahim Paşa, zamanında Zeytun Ermenileri isyan etmişlerdir. Halkın şikâyeti üzerine İbrahim Paşa Zeytun'a asker sevk ederek Ermenileri denetim altına almıştır. Ermeniler önceden

olduğu gibi cizye, haraç ve diğer vergilerini ödemeyi taahhüt etmişlerdir.

1842 yılında Zeytun Ermenilerinin üzerine yürüyen Maraş Beylerbeyi selim Paşa onları yola getirerek vergilerini tahsil etmiştir. Ermenilerden 42.330 kuruş vergi alınmıştır. Bu arada çevrede bulunan Türkmen aşiretleri ile Ermeniler arasında sık sık çatışmalar yaşanmıştır.⁴² 1843'te Maraş valisi Yusuf Paşa'ya karşı Ermenilerin ayaklandığı görülmektedir. Artık bu tarihten sonra Zeytun Ermenilerinin sadece vergi bahanesiyle değil siyasi bakımdan da isyan etmeye başladıkları anlaşılmaktadır. Zeytun Ermenileri bölgede bulunan madenlerden barut ve silah imal ediyorlardı. 5 Mayıs 1846 Maraş eyaletine bağlı Kozandağı Ayanı Samur Ağazâde Mehmed ve Afşar aşireti ile Zeytun Ermenilerinin ayaklanma halinde olmaları ve uygunsuz hareketlerine karşı tedbir alındığına dair Maraş Valisi Yusuf İzzet Paşa İstanbul'a bir yazı göndermiştir.

1850'lerden itibaren Zeytun Ermenileri diğer bölgelerde bulunan Ermenilerle de irtibata geçerek faaliyetlerini artırmışlardır. Ermenilerin siyasi faaliyetlerini artırmalarının arkasında Maraş ve Zeytun bölgesinde başlayan misyonerlik faaliyetlerinin de etkili olduğunu söyleyebiliriz. Ermenilerin baskısı sebebiyle Zeytun çevresinde bulunan Türkler başka yerlere göç etmeye başlamışlardır. Başka yerlerde yaşayan Ermenilerin varlıklı aileleri ise Zeytun'daki Ermeni okullarına yardıma başlamışlardır.⁴³

Sonuç

XI. yüzyılda Ermenilerin Doğu Anadolu Bölgesinden gelerek yerleştikleri Zeytun XX. Yüzyıla kadar bir emeni yerleşkesi olarak

(38) Cengiz, ÖZVERİ, 1813-14 Tarihlerini Kapsayan IV Numaralı Maraş Ahkâm defterinde Maraş Kadılığına Gönderilen Hüktümler, Kahramanmaraş Sütçüimam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş 2004, s.154.

(39) Özalp, s.132; İltter, s.94.

(40) Özalp, s.132-133.

(41) Özalp, s.134; iltter, s.65.

(42) İltter, s.95.

(43) Özalp, s.134-135;İltter, s.96.

varlığını sürdürmüştür. 1000 yıla yakın Türk hâkimiyeti altında yaşayan Zeytun Ermenileri XVII. Yüzyıldan itibaren vergi vermeme, ticaret yollarını vurmaya ve eşkıyalık faaliyetlerine başlamışlardır. Zeytun bölgesindeki Ermenilerin bu itaatsizlikleri, bağımsız bir devlet kurmak için yapılan ayaklanmalardan sayılmaz. XVIII. Yüzyılın sonları ile XIX. Yüzyılın başlarında Zeytun Ermenilerinin eşkıyalık faaliyetlerini artırdıkları görülür. Maraş Beylerbeyi Ömer Paşa ve Kalender Paşa zamanında Zeytun üzerine gönderilen kuvvetler ile onlar itaat altına alınmışlardır. Ermeniler XIX. Yüzyılın ortalarından itibaren bir yandan misyonerlerin diğer yandan da emperyalist devletlerin kışkırtmaları ile Osmanlı devletine karşı ciddi anlamda isyan etmişlerdir. Ermeniler 1895 ve 1915'te iki büyük isyan çıkarmışlardır. Onların bu isyanlarına büyük devletler destek olmuşlardır. 1915'te tehciye tabi tutulan Ermeniler 1918'de geri Maraş'a dönmüşlerdir. Ancak Maraş'ın Fransız işgalinden kurtulmasından sonra 1921'de Zeytun'u kuşatan Türk kuvvetleri burayı ele geçirmişlerdir. Zeytun Ermenilerinin bir kısmı Suriye'ye kaçarken bir kısmı da yakalanıp itilaf devletlerine teslim edilerek ülke dışına çıkarılmıştır.

Kaynakça

Arşiv Belgeleri

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Cevdet Maliye (C.M.) 1620/2.

C.M. 1620/1.

C.DH./Cevdet Dahiliye/17179/No: 31.

HAT. (hattı Hümayun)11/40, Belge No :1

C. DH.1315/1

C.DH.1315/2

C..DH.. 122/6069

C.DH.6069.

HAT 679/33105

HAT 508/24990.

Hat 500/24524

C. ZB. (Cevdet Zaptiye) 16/789.

Tetkik Eserler

ATALAY Besim, Maraş Tarihi ve Coğrafyası (çev.; İlyas Gökhan- M. Karataş), Kahramanmaraş 2008..

AYDIN, Meltem, Maraşlı Halil Paşa, Uluslararası Osmanlı Döneminde Maraş Sempozyumu, C. I, Kahramanmaraş Belediyesi Yayınları, Kahramanmaraş 2013, s.371.

BAHÇECİ, Yahya, 1895 Zeytun İsyanı, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı basılmamış Doktora Tezi, Kayseri 2008.

DİNÇASLAN, A. Latif, Zeytun ve Çevresindeki Ermenilerin İsyanları, Ukde Yay., Kahramanmaraş 2008.

GÖKHAN, İlyas -E. Kasım Bal, Osmanlı Dönemi Maraş İdari Tarihinde Dulkadirli ve Bayezidli İdaresiler (1780-1850), Kitabevi Yay., İstanbul 2013.

GÖKHAN, İlyas, Maraş Beylerbeyi Zülkadirzâde Ömer Paşa, Uluslar arası Dulkadir Beyliği Sempozyumu, Kahramanmaraş Belediyesi Yay., 2011 Nisan Kahramanmaraş.

HOCAOĞLU, Mehmet, Arşiv Vesikalarıyla Tarihte Ermeni Mezalimi ve Ermeniler, İstanbul 1976.

İLTER, Erdal Zeytun İsyanları, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay., Ankara 1995.

ÖZALP, Yalçın, Millet-i Sadıka Patırtısı ve Maraş, (Kahramanmaraş'ta Ermeniler), İstanbul Tarihsiz.

ÖZVERİ, Cengiz, 1813-14 Tarihlerini Kapsayan IV Numaralı Maraş Ahkâm defterinde Maraş Kadılığına Gönderilen Hükümler, Kahramanmaraş Sütçüimam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek- Lisans Tezi, Kahramanmaraş 2004.

POLONYALI SİMEON, Seyahatname 1608-1619, (çev. H. Andreasyan), İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fak. Yay., İstanbul 1964.

SOLAK, İbrahim, XVI. Asırda Maraş Kazası, Akçağ Yay., Ankara 2004.

TERZİ, Mehmet Akif, Gavurdağ'ının Bulanık tarihindeki Sis Perdesi, Doğu Kütüphanesi yay, İstanbul 2010.

URAS, Esat, Tarihte Ermeniler ve Ermeni Me-selesi Ankara 1950.

YİNANÇ Refet - Mesut Elibüyük, Maraş Tahrir Defteri C. I, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1988.

YİNANÇ, Refet - Mesut Elibüyük, Maraş Tahrir Defteri C. I, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1988.

YİNANÇ, Refet, Dulkadir Beyliği, TTK Yay. Ankara 1989.